

ISSN
ISSN 2992-9229

INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER

TURKOLOGIK TADQIQOTLAR

Xalqaro ilmiy jurnal

**2024 №2
(4)**

Samarqand-2024

ISSN 2992-9229

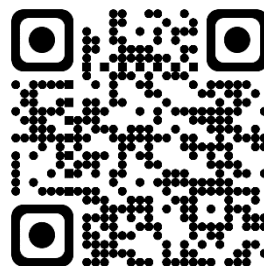
TURKOLOGIK TADQIQOTLAR

XALQARO ILMIY JURNALI

“TURKOLOGICAL RESEARCH” INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
ULUSLARARASI “TÜRKOLÖJİ ARAŞTIRMALARI” DERGİSİ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ “ТЮРКОЛОГИЧЕСКИЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ”

Jurnal rasmiy sayti: <https://turkologiya.samdu.uz/>

SAMARQAND – 2024

“TURKOLOGIK TADQIQOTLAR” XALQARO ILMIY JURNALI

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL “TURKOLOGICAL RESEARCH”
ULUSLARARASI “TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI” BİLİMSEL DERGİSİ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ “ТЮРКОЛОГИЧЕСКИЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ”

Bosh muharrir:

Juliboy ELTAZAROV
f.f.d., professor (O‘zbekiston)

Bosh muharrir o‘rinbosari:

Roxila RUZMANOVA
f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)

TAHRIRIYAT KENGASHI:

Rustam XALMURADOV – t.f.d., professor,
Sh.Rashidov nomidagi Samarqand davlat
universiteti rektori (O‘zbekiston);

Hakim XUSHVAQTOV – f.m.f.d., professor,
Sh.Rashidov nomidagi Samarqand davlat
universiteti ilmiy ishlar va innovatsiyalar
bo‘yicha prorektori (O‘zbekiston);

Akmal AHATOV – t.f.d., professor,
Sh.Rashidov nomidagi Samarqand davlat
universiteti xalqaro hamkorlik bo‘yicha
prorektori (O‘zbekiston);

Muslihiddin MUHIDDINOV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Ibodulla MIRZAYEV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Shuhrat SIROJIDDINOV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Suyun KARIMOV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Murodqosim ABDIYEV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Azamat PARDAYEV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Musa YULDASHEV – f.f.n., professor
(O‘zbekiston);

Dilfuza DJURAKULOVA – t.f.n., professor
(O‘zbekiston);

Aftondil ERKINOV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Qosimjon SODIQOV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Hamidulla DADABOYEV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Hotam UMUROV – f.f.d., professor (O‘zbekiston);

Mardon BOLTAYEV – dotsent (O‘zbekiston);

Ali AKAR – f.f.d., professor (Turkiya);

Abduselam ARVAS – f.f.d., professor (Turkiya);

Funda TOPRAK – f.f.d., professor (Turkiya);

Musa Shamil YUKSEL – f.f.d., professor (Turkiya);

Temur KOJAO‘G‘LI – f.f.d., professor (AQSH);

Hayrunnisa ALAN – f.f.d., professor (Turkiya);

Varis CHAKAN – f.f.d., professor (Turkiya);

Almaz ULVI – f.f.d., professor (Ozarbayjon);

Emrah YILMAZ – Phd, dotsent (Turkiya);

Foziljon SHUKUROV – Phd, dotsent (O‘zbekiston);

Dilshod XURSANOV – Phd, dotsent (O‘zbekiston);

Shahnoza XUSHMURODOVA – Phd, dotsent
(O‘zbekiston);

Dinara ISLAMOVA – Phd, dotsent (O‘zbekiston);

Feruza JUMANIYAZOVA – Phd, dotsent
(O‘zbekiston);

Feruza MANUKYAN – Phd (O‘zbekiston);

Mas’ul muharrir: **PhD Zokir BAYNAZAROV**
(O‘zbekiston);

Texnik xodim: **Raxmatulla SHOKIROV**
(O‘zbekiston).

“TURKOLOGIK TADQIQOTLAR”

XALQARO ILMIY JURNALI

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL OF “TURKOLOGICAL RESEARCH”

ULUSLARARASI “TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI” BİLİMSEL DERGİSİ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ “ТЮРКОЛОГИЧЕСКИЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ”

Главный редактор:

Жулибой ЭЛТАЗАРОВ
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Заместитель главного редактора:

Рохила РУЗМАНОВА
к.ф.н., доцент (Узбекистан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Рустам ХАЛМУРАДОВ – д.т.н., профессор,
ректор Самаркандского государственного
университета имени Ш.Рашидова
(Узбекистан);

Хаким ХУШВАКТОВ – д.ф.м.н., профессор,
проректор по научной работе и инновациям
Самаркандского государственного
университета имени Ш.Рашидова
(Узбекистан);

Акмал АХАТОВ – д.т.н., профессор,
проректор по международному
сотрудничеству Самаркандского
государственного университета имени
Ш.Рашидова (Узбекистан);

Муслихиддин МУХИДДИНОВ – д.ф.н.,
профессор (Узбекистан);

Ибодулла МИРЗАЕВ – д.ф.н., профессор
(Узбекистан);

Шухрат СИРОЖИДДИНОВ – д.ф.н.,
профессор (Узбекистан);

Суюн КАРИМОВ – д.ф.н., профессор
(Узбекистан);

Муродкасым АБДИЕВ – д.ф.н., профессор
(Узбекистан);

Азамат ПАРДАЕВ – д.ф.н., профессор
(Узбекистан);

Муса ЮЛДАШЕВ – к.ф.н., профессор
(Узбекистан);

Дилфуза ДЖУРАКУЛОВА – к.и.н., доцент
(Узбекистан);

Афтондил ЭРКИНОВ – д.ф.н., профессор
(Узбекистан);

Касимжон СОДИКОВ – д.ф.н., профессор
(Узбекистан);

Хамидулла ДАДАБОЕВ – д.ф.н., профессор
(Узбекистан);

Хотам УМУРОВ – д.ф.н., профессор
(Узбекистан);

Мардон БОЛТАЕВ – доцент (Узбекистан);

Али АКАР – д.ф.н., профессор (Турция);

Абдуселам АРВАС – д.ф.н., профессор (Турция);

Фунда ТОПРАК – д.ф.н., профессор (Турция);

Муса Шамиль ЮКСЕЛЬ – д.ф.н., профессор
(Турция);

Темур КОДЖАОГЛУ – д.ф.н., профессор
(США);

Хайрунниса АЛАН – д.ф.н., профессор (Турция);

Варис ЧАКАН – д.ф.н., профессор (Турция);

Алмаз УЛЬВИ – д.ф.н., профессор
(Азербайджан).

Эмрах ЙИЛМАЗ – PhD, доцент (Турция);

Фозилжон ШУКУРОВ – PhD, доцент
(Узбекистан);

Дилшод ХУРСАНОВ – PhD, доцент
(Узбекистан);

Шахноза ХУШМУРОВОДА – PhD, доцент
(Узбекистан);

Динара ИСЛАМОВА – PhD, доцент
(Узбекистан);

Феруза ДЖУМАНИЯЗОВА – PhD, доцент
(Узбекистан);

Феруза МАНУКЯН – Phd (Узбекистан);

Ответственный редактор: **PhD Зокир
БАЙНАЗАРОВ (Узбекистан)**

Технический персонал: **Рахматулла ШОКИРОВ
(Узбекистан)**

“TURKOLOGIK TADQIQOTLAR” XALQARO ILMIY JURNALI

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL OF “TURKOLOGICAL RESEARCH”
ULUSLARARASI “TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI” BİLİMSEL DERGİSİ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ “ТЮРКОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ”

Chief Editor:/ Deputy Chief Editor:

Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV (Uzbekistan)
Ass. Prof. Dr. Rokhila RUZMANOVA (Uzbekistan)

Baş Editör:/ Baş Editör Yardımcısı:

Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV (Özbekistan)
Doç. Dr. Rohila RUZMANOVA (Özbekistan)

EDITORIAL TEAM:/ BİLİM KURULU:

Prof. Dr. Rustam KHALMURADOV – Rector of Samarkand State University named after Sh.Rashidov (Uzbekistan);

Prof. Dr. Hakim KHUSHVAKTOV – Vice-Rector for Research and Innovation, Samarkand State University named after Sh.Rashidov (Uzbekistan);

Prof. Dr. Akmal AKHATOV – Vice-Rector for International Cooperation of Samarkand State University named after Sh.Rashidov (Uzbekistan);

Prof. Dr. Muslihiddin MUKHIDDINOV (Uzbekistan)

Prof. Dr. Ibodulla MIRZAEV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Shukhrat SIROJIDDINOV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Suyun KARIMOV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Murodkasim ABDIEV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Azamat PARDAEV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Musa YULDASHEV (Uzbekistan);

Ass. Prof. Dr. Dilfuza DJURAKULOVA (Uzbekistan);

Prof. Dr. Aftondil ERKINOV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Kasimjon SODIKOV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Khamidulla DADABOEV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Khotam UMUROV (Uzbekistan);

Ass. Prof. Mardon BOLTAEV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Ali AKAR (Turkey);

Prof. Dr. Abdusalam ARVAS (Turkey);

Prof. Dr. Funda TOPRAK (Turkey);

Prof. Dr. Musa Shamil YUKSEL (Turkey);

Prof. Dr. Temur KOJAĞLU (USA);

Prof. Dr. Hayrunnisa ALAN (Turkey);

Prof. Dr. Varis CHAKAN (Turkey);

Prof. Dr. Almaz ULVI (Azerbaijan);

Ass. Prof. PhD. Emrah YILMAZ (Turkey);

Ass. Prof. PhD. Foziljon SHUKUROV (Uzbekistan);

Ass. Prof. PhD. Dilshod KHURSANOV (Uzbekistan);

Ass. Prof. PhD. Shakhnoza KHUSHMURODOVA (Uzbekistan);

Ass. Prof. PhD. Dinara ISLAMOVA (Uzbekistan);

Doç. Dr. Feruza CUMANIYAZOVA (Özbekistan);

Dr. Feruza MANUKYAN (Özbekistan);

Managing editor: *Ass. Prof. PhD. Zokir BAYNAZAROV* (Uzbekistan)

Technical staff: **Rakhmatulla SHOKIROV** (Uzbekistan)

Prof. Dr. Rustam HALMURADOV – Ş.Raşidov adına Semerkant Devlet Üniversitesi Rektörü (Özbekistan);

Prof. Dr. Hakim HUŞVAKTOV – Ş.Raşidov adına Semerkant Devlet Üniversitesi Araştırma ve İnovasyondan Sorumlu Rektör Yardımcısı (Özbekistan);

Prof. Dr. Akmal AHATOV – Ş.Raşidov adına Semerkant Devlet Üniversitesi Uluslararası İşbirliğinden Sorumlu Rektör Yardımcısı (Özbekistan);

Prof. Dr. Muslihiddin MUHİDDİNÖV (Özbekistan);

Prof. Dr. İbodulla MİRZAYEV (Özbekistan);

Prof. Dr. Şuhrat SİROCİDDİNÖV (Özbekistan);

Prof. Dr. Suyun KARİMOV (Özbekistan);

Prof. Dr. Murodkasim ABDİYEV (Özbekistan);

Prof. Dr. Azamat PARDAYEV (Özbekistan);

Prof. Dr. Musa YULDAŞEV (Özbekistan);

Doç. Dr. Dilfuza CURAKULOVA (Özbekistan);

Prof. Dr. Aftondil ERKİNOV (Özbekistan);

Prof. Dr. Kasimcon SODİKOV (Özbekistan);

Prof. Dr. Hamidulla DADABOYEV (Özbekistan);

Prof. Dr. Hotam UMUROV (Özbekistan);

Doç. Dr. Mardon BOLTAYEV (Özbekistan);

Prof. Dr. Ali AKAR (Türkiye);

Prof. Dr. Abdusalem ARVAS (Türkiye);

Prof. Dr. Funda TOPRAK (Türkiye);

Prof. Dr. Musa Şamil YÜKSEL (Türkiye);

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU (ABD);

Prof. Dr. Hayrunnisa ALAN (Türkiye);

Prof. Dr. Varis ÇAKAN (Türkiye);

Prof. Dr. Almaz ÜLVİ (Azerbaycan);

Doç. Dr. Emrah YILMAZ (Türkiye);

Doç. Dr. Fozilcon ŞUKUROV (Özbekistan);

Doç. Dr. Dilşod HURSAVOV (Özbekistan);

Doç. Dr. Şahnoza HUŞMURODOVA (Özbekistan);

Doç. Dr. Dinara İSLAMOVA (Özbekistan);

Doç. Dr. Feruza CUMANIYAZOVA (Özbekistan);

Dr. Feruza MANUKYAN (Özbekistan);

Sorumlu Editör: *Doç., Dr. Zokir BAYNAZAROV* (Özbekistan)

Teknik Personel: **Rahmatullah ŞOKİROV** (Özbekistan)

MUNDARIJA | CONTENT | İÇERİK | СОДЕРЖАНИЕ

“DEVONU LUG‘OTIT TURK” ASARIGA OID TADQIQOTLAR

Qosimjon SODIQOV

«DEVONU LUG‘ATI-T-TURK» MATNIDAGI HARAKAT BELGILARI VA TURKIY SO‘ZLARING O‘QILISHI MASALASI.....9

Hamidulla DADABOYEV

“DEVONU LUG‘OTIT TURK”DA QORAXONIYLAR DAVRI SAVDO-MOLIYA ISTILOHLARI TIZIMINING AKS ETISHI.....19

Shuhrat SIROJIDDINOV, Zulxumor XOLMANOVA

“DEVONU LUG‘OTIT TURK”NING ADABIY-MA‘RIFIY QIYMATI.....27

Jo‘ra XUDOYBERDIYEV

“DEVONU LUG‘OTIT TURK”NING O‘ZBEK TARJIMONLARI VA ULARNING TARJIMALARI NASHRLARI HAQIDA.....35

Baxtiyor ABDUSHUKUROV

“DEVONU LUG‘OTIT TURK”DAGI O‘G‘UZCHA SO‘ZLAR.....49

Vazira ALIMBEKOVA

JANUBI-SHARQIY ANDIJON LINGVOAREALI LEKSIKASINING “DEVONU LUG‘OTIT TURK” ASARIGA MUNOSABATI.....58

Alima PIRNIYAZOVA

MAHMUD KOSHG‘ARIYNING “DEVONU LUG‘AT-IT-TURK” ASARI VA QORAQALOQ TILI71

Umurzoq JUMANAZAROV

FITRAT “DEVONU LUG‘ATIT TURK” TADQIQOTCHISI.....78

Shuxrat ABDULLAYEV

“DEVONU LUG‘ATI-T-TURK”NING O‘ZBEK VA QORAQALPOQ TILI LEKSIKASIDA TUTGAN O‘RNI86

Ahrorbek AZIZOV

“DEVONU LUG‘OTIT TURK”DA XALQ O‘YINLARI TALQINI.93

Sarvar QO‘LDOSHEV

“DEVONU LUG‘OTIT TURK” DA DAVLATCHILIK BELGILARI103

Ozoda SHARIPOVA

“DEVONU LUG‘OT-AT TURK” ASARIDA KELITIRILGAN VATAN VA VATANPARVARLIK MAVZUSIDAGI PAREMALARNING SEMANTIK TADQIQI.....111

TURK DUNYOSI TADQIQOTLARI

Sirojiddin XO‘JAQULOV

TOJIK MA‘RIFATPARVARLIK VA JADID ADABIYOTIDA TURK TANZIMAT DAVRI ADABIYOTINING TA‘SIRI.....117

Osman EMIN

BALKAN TÜRK EDEBİYATI’NDA TÜRK DÜNYASI128

Muso YULDASHEV

LOTIN YOZUVIGA ASOSLANGAN YANGI O‘ZBEK ALIFBOSI VA TURK-RUN YOZUVI TARIXIGA BIR NAZAR139

Shohista JUMANOVA

CHO‘LPON POETIKASI (UNING NASRIY ASARI : “KECHA VA KUNDUZ” ASOSIDA)145

TURKIY AXALQLARNING IJTIMOY-MADANIY ALOQALARI TARIXI

Мирвари ИСМАЙЛОВА

КУЛИНАРНЫЙ КУЛЬТ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НАРОДА В КОНТЕКСТЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ МАТЕРИАЛЬНО-ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ152

Oybek BARZIYEV

HIJRON MAVZUSI BILAN BOG‘LIQ AN‘ANAVIY POETIK TURKUMLAR (*Milliy uyg‘onish davri o‘zbek, qozoq, arman she‘riyati misolida*)162

KITOB TANITUVI / KITAP TANYŞDYRYŞ / BOOK REVIEW168

AZIZ MUSHTARIY!

Qadim o'tmishga ega bo'lgan har bir xalqning madaniyat va sivilizatsiya hamjamiyatida o'z izini qoldirgan asarlar mavjud. Shu jihatdan turkiy sivilizatsiyaning madaniy kodlarini ochib beruvchi va har o'qilganida yangidan yangi ma'nolar olamini ochuvchi turkologiyaning durdona asarlaridan biri “Devonu Lug'otit Turk”dir. Ma'lumki, YUNESKO Bosh Assambleyasining 42-sessiyasida qabul qilingan qaror bilan 2024-yil Mahmud Koshg'ariyning “Devonu Lug'otit Turk” asari yozilganining 950 yilligi sifatida nishonlash belgilandi. Shu nuqtai nazardan, Ilmiy kengashimiz qalam va minnatdorchilik qarzi sifatida jurnalimizning 4-sonini Turk dunyosining bu noyob xazinasini yana bir bor kashfetish va uning muallifini hurmat bilan yodga olish maqsadida uni maxsus son sifatida nashr etishga qaror qildi.

Bu sonda “Devonu Lug'otit Turk”da xalq o'yinlari, Janubi-Sharqiy Andijon leksikologiyasining “Devonu Lug'otit Turk” bilan aloqasi, Qoraxoniylar davri savdo-iqtisodiy leksikasining devonda aks ettirilishi, devonning o'zbekcha tarjimalari va tarjimonlar, devon matnidagi harakat belgilari va turkiy so'zlarni o'qish masalalari, devondagi davlatchilik tamoyillari, asarning o'zbek va qoraqalpoq tillari leksikologiyasidagi o'rni, vatan, vatanparvarlik haqidagi paremalarning semantik tahlili, kitobning adabiy-pedagogik ahamiyati, o'g'uzcha so'zlar, tojik va jadid adabiyotida turk tanzimat davri adabiyotining ta'siri mavzusiga oid maqolalar o'rin olgan.

TAHRIRIYAT

DEAR READER!

Each nation with a rich history has works that have profoundly influenced its cultural and civilizational landscape. Among such treasures in Turkology is the masterpiece Devonu Lugatit Turk, which unveils the cultural codes of Turkish civilization and reveals new layers of meaning with every read. In recognition of its significance, the 42nd UNESCO General Assembly designated 2024 as the 950th anniversary of Mahmud Kashgari's Devonu Lugatit Turk. In celebration, our Scientific

Council has decided to dedicate the 4th issue of our magazine to honoring this unparalleled work and its esteemed author.

*This issue will explore various topics related to *Devonu Lugatit Turk*, including traditional folk games, the relationship between Southeast Andijan lexicology and the *divan*, reflections of the trade and economic lexicon of the Karakhanid period, Uzbek translations and their translators, interpretations of Turkic words in the *divan*, principles of statehood, and semantic analysis of poems focused on homeland and patriotism. Also featured are articles on the book's literary-pedagogical value, the presence of *Ugz* words, and the influence of Turkish Tanzimat-era literature on Tajik and contemporary literature.*

EDITORIAL BOARD

SEVGİLİ OKUYUCU!

*Kadim geçmişi olan her milletin kültür ve medeniyet camiasına damgasını vurmuş eserleri vardır. O bakımdan Türk medeniyetinin kültürel kodlarını ortaya koyan ve muhtevasıyla her okunuşta yeni açılımlar sağlayan Türkolojinin başyapıtlarından biri de asırlar boyu elden ele dilden dile dolaştırılan *Kitâbu Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserdir. Bilindiği üzere UNESCO Genel Kurulu'nun 42. oturumunda alınan kararla 2024 yılı, Kâşgarlı Mahmut'un *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserinin yazılışının 950. yıl dönümü olarak kutlanmaktadır. Bu kapsamda Bilim Kurulumuz, bir kalem ve gönül borcu olarak dergimizin 4. sayısını; Türk dünyasının bu eşsiz hazinesini bir kez daha keşfetmek ve müellifini saygıyla hatırlamak adına özel sayı olarak yayımlamaya karar vermiştir.*

*Bu sayıda “*Dîvânu Lugâti't-Türk*’te halk oyunları, Güneydoğu Andican leksikolojisinin *Dîvânu Lugâti't-Türk* ile ilişkisi, Karahanlılar Dönemi ticari-iktisadi istilahların *dîvâna* yansımaları, *dîvânın* Özbekçe tercümeleri ve tercümanlar, *dîvân* metnindeki hareket fiilleri, işaretler ve Türkçe sözlerin okunma sorunları, *dîvânda* devletçilik prensipleri, eserin Özbek ve Karakalpak dilleri leksikolojisindeki yeri, *dîvânda* geçen vatan ve vatanperverlik konularındaki paremlerin (atasözlerinin) semantik tahlili, kitabın edebî ve pedagojik kıymeti, Oğuzca sözler, Tacik ve Cedit Edebiyatı’na Tanzimat dönemi Türk Edebiyatı’nın etkisi, Türk Bitig Taşları’nın Semerkant vilayeti Karluk şiveleriyle münasebeti, Çolpan’ın poetikası, hicran temasıyla ilgili geleneksel poetik birlikler” gibi konu başlıklarına yer verilmiştir.*

YAYIN KURULU

УВАЖАЕМЫЙ ЧИТАТЕЛЬ!

У каждого народа с древней историей есть произведения, оставившие след в общности культуры и цивилизации. В этом отношении раскрываются культурные коды турецкой цивилизации, шедевры тюркологии, открывающие мир новых смыслов каждый раз, когда его читают, одним из таких произведений можно назвать- «Диван лугат-ат-турк». Как известно на 42 сессии Генеральной Ассамблеи ЮНЕСКО принято решение о праздновании 950-летия сборника тюркских наречий Махмуда Кошгари «Диван лугат-ат-турк» в 2024 году.

С целью почтить память великого ученого наш научный совет решил посвятить 4 -й номер журнала этому уникальному сокровищу турецкого мира и опубликовать его в виде специального выпуска. Статьи этого сборника посвящены народным играм, представленным в «Диван лугат-ат-турк»; связь Южно-Шарайской Андижанской лексикологии с «Диван лугат-ат-турк», отражению в торгово-экономической лексики эпохи Караханидов в словаре; узбекским переводам и переводчикам словаря, принципам государственности, месту узбекской, каракалпакской лексики в произведении; семантическому анализу паремий о родине и патриотизме, значению литературно-педагогической составляющей книги; исследованию огузских слов в таджикской и джадидской литературе; тюркской литературе периода танзимата.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИИ

BALKAN TÜRK EDEBİYATI'NDA TÜRK DÜNYASI

Prof. Dr. Osman EMİN

Üsküp Aziz Kiril ve Metodi Üniversitesi,

Filoloji Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

E-mail: osmanemin@flf.ukim.edu.mk

ORCID: [0000-0001-6975-8221](https://orcid.org/0000-0001-6975-8221)

Özet: Balkanlarda yetişen edebiyatçıların Türk edebiyatına getirdikleri yenilikler az değildir. Rumeli şairlerinin şiirleri bazı noktalarda öncülük ederek Türk edebiyatına yeni bir yön verdikleri ve Türk edebiyatına önemli katkılar sağladıkları görülmektedir. Bir dönem Balkanlar'da yaşanan siyasi olaylar, Türkçe'nin konuşma dili olarak yasaklanmasına yol açmıştır. Türk dilinin kullanımına karşı yapılan bu kısıtlama Balkan Türklerini, edebiyata yöneltmiştir ve milli hisler edebiyata yansıtılmıştır. Zamanın bir getirisi olan direniş gücü ile Türkçe, tüm kısıtlayıcı baskılara göğüs germiş ve sahada eser dili olmaya devam etmiştir. Sonraki aşamalarda ise coğrafi özellikleri ile önemli bir yer edinen ve kültürel bağlamda bir merkez konumunda olan Balkanlar, Balkan Türk edebiyatına şair ve yazarlar kazandırma yolunda adımlarını atmaya başlamışlardır. Balkanların yeniden şekillendirilmesi ve Türk edebiyatının temel taşları 1944 yılında atılmıştı. *O dönemden itibaren Türk dünyası devletleri arasında diplomasi alanında ilişkiler kurulmuştur.* İlişkiler kurulduğu andan itibaren karşılıklı dostluk ve anlaşma isikametinde olmuştur. Siyasi ilişkilerle beraber, kuşkusuz edebi ve kültürel alanda ilişkilerimizin düzeyi çok önemlidir. Türk unsuruna gelince Osmanlı-Türk kültürünün gerçek mirasçıları olan Balkan Türkleri, millî benlikleri ile eğitimlerini, dilini, edebiyatını ve kültürünü koruyup geliştirmekle yetinmeyerek, Türk Dünyası arasında her yanı ilişkilerin gelişmesinde adeta altın bir köprü rolünü oynamaktadır.

Anahtar kelimeler: *Balkanlar, Türk Edebiyatı, Kültür, Türk Dünyası, Orta Asya.*

BOLQON TURK ADABIYOTIDA TURK DUNYOSI

Anotatsiya: Bolqonlarda yetishib chiqqan adabiyotshunoslarning turk adabiyotiga qo'shgan yangiliklari kam emas. Rumeli shoirlarining she'rlari ba'zi nuqtalarda peshqadamlik qilgani, turk adabiyotiga yangi yo'nalish bergani va turk adabiyotiga salmoqli hissa qo'shgani ko'rinadi. Bir davr Bolqonlardagi siyosiy voqealar turk tilining so'zlashuv tili sifatida taqiqlanishiga sabab bo'lgan. Turk tilidan foydalanishga nisbatan bu cheklov Bolqon turklarini adabiyotga yo'naltirgan va milliy tuyg'ular adabiyotda o'z aksini topgan. Zamon bilan birga kelgan qarshilik kuchi bilan turkcha barcha cheklovchi bosimlarga dosh bergan va sohada ish tili bo'lib davom etgan. Keyingi bosqichlarda esa geografik xususiyatlari bilan muhim o'ringa ega bo'lgan va madaniy kontekstda markaz bo'lgan Bolqonlar, Bolqon turk adabiyotiga shoir va yozuvchilarni olib kirish yo'lida qadam tashlay boshlagan. Bolqon va turk adabiyoti o'zgarishining tamal toshlari 1944-yilda qo'yilgan. O'sha davrdan boshlab Turk dunyosi davlatlari o'rtasida diplomatiya sohasida aloqalar o'rnatilgan. Aloqalar o'rnatilgan paytdan boshlab o'zaro do'stlik va o'zaro hamkorlik yo'nalishida. Siyosiy aloqalar bilan bir qatorda adabiy-madaniy sohalardagi aloqalarimiz darajasi, shubhasiz, juda muhim. Turk unsuriga kelsak, Usmonli turk madaniyatining haqiqiy vorislari bo'lgan Bolqon turklari o'z milliy o'zligi va ta'limi, tili, adabiyoti va madaniyatini asrab-avaylash va rivojlantirish bilan kifoyalanib qolmay, Turk dunyosi o'rtasidagi ko'p qirrali munosabatlarning rivojlanishida oltin ko'priklarni o'ynagan.

Kalit so'zlar: *Bolqonlar, turk adabiyoti, madaniyat, turk dunyosi, Markaziy Osiyo.*

TURKIC WORLD IN BALKAN TURKISH LITERATURE

Abstract: The innovations brought to Turkish literature by the writers who grew up in the Balkans are not few. It is seen that the poems of Rumelian poets pioneered in some points, gave a new direction to Turkish literature and made important contributions to Turkish literature. The political events experienced in the Balkans for a period led to the prohibition of Turkish as a spoken language. This restriction against the use of the Turkish language directed the Balkan Turks towards literature and national feelings were reflected in literature. With the power of resistance that is a product of time, Turkish has resisted all restrictive pressures and continued to be the language of works in the field. In the following stages, the Balkans, which have an important place with their geographical features and are a center in the cultural context, have begun to take steps towards providing poets and writers to the Balkan Turkish literature. The reshaping of the Balkans and the foundation stones of Turkish literature were laid in 1944. From that period onwards, diplomatic relations have been established between the states of the Turkish world. From the moment the relations were established, they have been in the direction of mutual friendship and agreement. Along with political relations, the level of our relations in the literary and cultural fields is undoubtedly very important. As for the Turkish element, the Balkan Turks, who are the true heirs of the Ottoman-Turkish culture, are not content with preserving and developing their national identity, education, language, literature and culture, but also play the role of a golden bridge in the development of all-sided relations between the Turkish World.

Key words: *Balkans, Turkish Literature, Culture, Turkish World, Central Asia.*

ТЮРКСКИЙ МИР В БАЛКАНСКОЙ ТУРЕЦКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация: новшества, которые воспитанные на Балканах эдебиятцы привносят в турецкую эдебият, не редкость. Поэзия поэтов Румели в некоторых моментах является новаторской, придавая турецкой литературе новое направление и придавая турецкой литературе важное значение. Политические события, происходящие на Балканах, проложили путь к запрету тюркского языка как языка общения. Эта акцентуация против использования турецкого языка направлена на балканских тюрков, edebiyata и отражена в edebiyata milli hisler. С течением времени тюркский язык, наряду с тюркским, тюркским и тюркским языками, продолжал оставаться языком эсеров. В более поздних ашамах Балканы, занимающие важное место в географическом и культурном контексте, сделали свой шаг на пути к завоеванию поэтов и писателей Балканской турецкой литературы. Реконструкция Балкан и краеугольные камни турецкой литературы были брошены в 1944 году. С этого момента между государствами тюркского мира были установлены дипломатические отношения. С момента установления отношений itibaren находился в состоянии взаимной дружбы и взаимопонимания. Порядок наших отношений очень важен, когда мы получаем политические отношения с берабером, эдеби без кушкус и культ. Балканские турки, которые являются истинными наследниками Османско-турецкой культуры, играют важную роль в развитии взаимоотношений между национальными меньшинствами и турецким миром, сохраняя и развивая свои знания, язык, образование и культуру.

Ключевые слова: *балканы, турецкая литература, культура, турецкий мир, Средняя Азия.*

Giriş. Üsküplü Yahya Kemal Beyatlı'nın dediği gibi “Türkçenin çekilmediği yerler vatandır”. Ömer Seyfettin'e göre Türklerin vatanları *Millî vatan*, *Dini vatan*, *Fiilî vatan* olarak üçe ayrılmaktadır. Kırımlı İsmail Gaspıralı'nın da zikrettiği “Dilde, fikirde, işte birlik” ülküsünü devam ettirmek Türk dünyası için olmazsa olmaz bir durumdur. Türkçenin çekilmediği yerler vatandır derken asıl anlatılmak istenilen konunun dil üzerine olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Yahya Kemal, bunu “Bizi ezelden ebede kadar bir millet hâlinde koruyan, birbirimize bağlayan bu Türkçedir, bu bağ öyle metin bir bağdır ki vatanın hudutları koptuğu zaman bile kopmaz, hudutlar aşırı yine bizi birbirimize bağlı tutar; Türkçenin çekilmediği yerler vatandır, ancak çekildiği yerler vatanlıktan çıkar, vatanın gövdesi ve ruhu Türkçedir.” diyerek açıklamıştır. İşte bu sebepten ötürü dilde birlik bir millet için çok önemli bir unsurdur.

Balkan coğrafyası içerisinde yüzyıllardan beri gelişim sürecinde olan Balkan Türk edebiyatı, Türk edebiyatını kapsamlı bir çalışma düzeni içerisinde incelememize yardımcı olan bir oluşumdur. Türk kavimleri XIV. yüzyıldan itibaren Balkan coğrafyasına yerleşme yolunda adımlar atmıştır ve Osmanlı hâkimiyeti altında uzun bir dönem yaşamışlardır. Bu süreç Balkan edebiyatını önemli ölçüde etkilemiş ve Balkan Türk edebiyatı alanında üretilen eserlerin zihniyetinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca Osmanlı döneminde ortaya çıkan şair ve yazarların tarihi süreci incelendiğinde, Osmanlı döneminde yaşamış olan şair ve yazarların birçoğunun Balkan topraklarından çıktığı görülmektedir. Türk edebiyatının gelişimine katkı sağlayan bu Balkan asıllı şair ve yazarların önemli çalışma merkezleri bulunmaktadır. Arnavutluk, Bosna- Hersek, Bulgaristan, Karadağ, Kosova, Makedonya ve Sırbistan Balkan Türk edebiyatının önemli merkezleri arasındadır. Tüm bu yerlerin yanı sıra Balkan Türk Edebiyatı'nın gelişimine katkı sağlayan kuruluşlar da mevcuttur.

Bir dönem Balkanlar'da yaşanan siyasi olaylar, Türkçe'nin konuşma dili olarak yasaklanmasına yol açmıştır. Türk dilinin kullanımına karşı yapılan bu kısıtlama Balkan Türklerini edebiyata yöneltmiştir ve hisler edebiyata yansıtılmıştır. Zamanın bir getirisi olan direniş gücü ile Türkçe, tüm kısıtlayıcı baskılara göğüs germiş ve Balkan sahasında eser dili olmaya devam etmiştir. Daha sonraki aşamalarda ise coğrafi özellikleri ile önemli bir yer edinen ve kültürel bağlamda bir merkez konumunda olan Balkanlar, Balkan Türk edebiyatına şair ve yazarlar kazandırma yolunda adımlarını atmaya başlamışlardır.

İçerisinde farklı kültürlerin birliğini yaşatan Balkanlar, dil ve edebiyat konu olunca da bu özverili yapısını korumuştur. Arnavutça, Boşnakça, Hırvatça, Sırpça, Yunanca vb. dilleri kullanan Balkanlar'ın söz dizimini oluşturan dil Türkçe olmuştur. Balkan Türk edebiyatı, Türk dünyasının kültürel ve edebi zenginliklerini yansıtan önemli bir alandır. Bu edebiyatın kökleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da kurduğu derin kültürel ve tarihi bağlara dayanmaktadır. Balkanlar, Osmanlı döneminde önemli bir Türk yerleşim bölgesi haline gelmiş, burada Türk kültürü, dili ve edebiyatı zamanla kökleşmiştir. Bu bağlamda, Balkan Türk edebiyatı, Türk dünyasının bir parçası olarak hem yerel kültürle hem de genel Türk kültürüyle etkileşim içinde şekillenmiştir. Türk dünyası, geniş bir coğrafyaya yayılmış farklı Türk topluluklarını, dillerini, geleneklerini ve tarihlerini kapsamaktadır. Bu geniş dünya içinde, Balkan Türkleri, diğer Türk topluluklarıyla kültürel, dilsel ve tarihi bağlarını korumuş ve bu bağlar edebiyatlarında da güçlü bir şekilde yansımıştır. Balkan Türk edebiyatında, Türk dünyasının ortak motifleri, kahramanlık destanları, halk hikayeleri ve şiirleri sıkça işlenir. Bu edebi eserler, Türk dünyasının ortak değerlerini ve geçmişini hatırlatırken, aynı zamanda Balkanlardaki yerel özellikleri de taşır.

Balkan Türk edebiyatı, Türk dünyasının çeşitliliğini ve zenginliğini yansıtan bir mozaik gibidir. Bu edebiyat, Türkiye'deki ve diğer Türk devletlerindeki edebî akımlarla da etkileşim

halindedir. Örneğin, Cumhuriyet dönemi Türkiye edebiyatının etkileri, Balkan Türk yazarları üzerinde belirgin bir şekilde görülmektedir. Ayrıca, çağdaş Türk dünyasının edebi gelişmeleri de Balkan Türk yazarlarını etkilemiş ve bu etkileşim, edebi eserlerde kendini göstermiştir. Balkan Türk yazarları, hem kendi yerel kimliklerini korurken hem de Türk dünyasının ortak kültürel değerlerini yaşatmaktadır. Bu bağlamda, Balkan Türk edebiyatı, Türk dünyasının kültürel birliği ve sürekliliği açısından büyük bir öneme sahiptir. Sonuç olarak, Balkan Türk edebiyatı, Türk dünyasının ayrılmaz bir parçası olup, bu geniş kültürel coğrafyanın bir yansımasıdır. Hem yerel hem de genel Türk edebi unsurlarını bir araya getirerek, Balkan Türk yazarları, Türk dünyasının zengin kültürel mirasını gelecek nesillere aktarmaktadır. Bu edebiyatın incelenmesi, Türk dünyasının kültürel ve edebî birliğini anlamak açısından da büyük bir değer taşımaktadır.

Ana Hatlarıyla Balkan Türk Edebiyatı. Balkan coğrafyasında oluşumundan günümüze kadar varlığını sürdürmekte olan Türk dili, günümüze kadar eserlerini vermeye devam etmiştir. Balkan Türk edebiyatı her ne kadar Osmanlı döneminden sonra yapılandırma sürecine girse de oluşum yıllarında Balkan devletlerinin edebiyatından etkilenmiştir. Yaşadığımız devirde halen devam etmekte olan bu etkileşim süreci varlığını korumaya devam etmektedir. Balkan Türk edebiyatındaki çeviriler bu etkileşim sürecindeki eserlere bir örnek teşkil etmektedir. Balkan Türk edebiyatının ilk örneği olan çeviriler bir süre için taklitten öteye gidememişlerdir. Daha sonraki evrelerde ise Balkan Türk şiirinin sesine ulaşılmış, şiirlerde türkünün ve ağıtın kullanımına tanık olunmuştur. Bu tarz şairlerin yanı sıra şiire ironik bir hava katmaya çabalayan şairlerden tutun şiirde tekrara ve soyutlamaya başvurarak, kendine has bir şiir tarzı oluşturmaya çalışan şairler de mevcuttur. Tüm bu gelişime açık özelliklerinin yanı sıra Balkan Türk dili, kendi coğrafyasının dışına çıkmayı başaramayan bir dildir. Kapalı bir biçimde varlığını sürdürmekte olan Balkan dili gelişim göstermeye açık değildir. Bu durum da Balkan Türk dilinin günümüz Türkçesinden ayrı düşüren nedenler arasında yer almaktadır. Çünkü Balkan dili yalnız kendi coğrafyasından etkilenmeyi tercih etmiş bu durum da dili zorlamıştır. Üretim zorluğu yaşayan dil anlatımı karmaşık bir duruma sürüklemiş, şiirin temelini kapsayan eksiklik, duygu aktarımını engellemiştir. Şairler ve yazarlar eserlerinde bir bütünlük yakalayamadıkları için gereksiz anlatımlara sıkça yer vermiş, eser anlatmak istediğini yakalayamamıştır. Eserlerde genellikle edebiyatın gizemli havası bulunmaz ve şiir türünde günlük konuşma dili kullanılmıştır.

Balkan Türk Edebiyatı, Orta Asya'dan gelen edebi ve kültürel unsurları bünyesinde barındırarak, bu iki bölge arasında önemli bir bağlantı oluşturur. Orta Asya'nın zengin edebi mirası, Balkanlar'a göç eden Türk toplulukları tarafından taşınmış ve burada yeni bir form kazanmıştır. Bu bağlamda, Orta Asya'nın edebi gelenekleri ile Balkan Türk Edebiyatı arasında köprü kuran önemli bir kaynak da “Divânu Lugât-it Türk” adlı eserdir. “Divânu Lugât-it Türk”, 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut tarafından kaleme alınan ve Orta Asya'nın Türk kültürünü yansıtan önemli bir sözlü ve yazılı kültür kaynağıdır. Bu eser, Orta Asya Türklerinin dilini, kültürünü, geleneklerini ve toplumsal yapısını anlamak için büyük bir öneme sahiptir. Balkan Türk Edebiyatı'nda Orta Asya etkilerini incelemeye bu eserin sağladığı bilgiler, iki bölge arasındaki kültürel ve edebi bağları anlamak açısından önemli bir anahtar sunar. Orta Asya'nın çeşitli yerlerinden derlenen kelimeler, deyimler ve atasözleri, Balkan Türk Edebiyatı'ndaki benzer öğelerin kökenlerini anlamak için kıymetli ipuçları sunar. Bu eser, Orta Asya'nın edebi ve kültürel değerlerinin Balkanlar'daki Türk toplulukları tarafından nasıl benimsendiğini ve nasıl bir dönüşüme uğradığını anlamamıza yardımcı olur.

Balkan Türk Edebiyatı'nda Orta Asya'dan gelen bu mirası görmek, özellikle halk edebiyatında ve geleneksel şiirlerde mümkündür. Eserde yer alan destanlar ve masallar,

Balkanlar’da benzer temalarla ve biçimlerle karşımıza çıkar. Özellikle kahramanlık, aşk ve doğa gibi evrensel temalar, Orta Asya’dan Balkanlar’a geçerken yeni biçimlere bürünmüştür. Bu eser, iki bölge arasındaki kültürel ve edebi etkileşimin izlerini sürmemize olanak tanır ve Balkan Türk Edebiyatı’nın kökenlerinde Orta Asya’nın derin izlerini görmemizi sağlar. Bu etkileşim, Balkanlar’daki Türk edebiyatının zenginliğini ve çeşitliliğini artırmış, iki bölge arasındaki kültürel bağları kuvvetlendirmiştir.

Bulgaristan’da Türk Edebiyatı. Tarihi oldukça eskiye dayanan Bulgaristan Türk edebiyatı, Türklerin Rumeli’ne geçişine kadar uzanmaktadır. Bundan dolayıdır ki Türk dilinin Bulgarca’ya olan etkisi, fark edilir bir biçimde gözlenmektedir. Türkçe kelimeler, deyimler, atasözleri ve özlü sözler Bulgarca’da sıkça karşımıza çıkan öbeklerdir. Günümüz zamanına yaklaştıkça da Bulgaristan Türk edebiyatının zaman zaman üretiminin yavaşladığını görmekteyiz. Bu durum karşısında da sanatçılar şiire yönelmeyi tercih etmişlerdir. Çünkü şiir soyut anlatımın temelini oluşturmaktadır. Hayal dünyasına yatkın olan şiir de Bulgaristan Türk edebiyatında ön plana çıkmış olan bir türdür. Bulgaristan Türk Edebiyatı aynı zamanda Rumeli Türk Edebiyatının devamı olup, Osmanlı-Rus Savaşı sonrası (1877-1878) Bulgaristan’da kurulan Bulgaristan Devleti sınırları içinde kalan Türklerin edebiyatıdır. Bu edebiyat, bir azınlık konumuna düşen Türklerin edebiyatı olarak yaşanan zor şartlar nedeniyle düzenli bir gelişme gösterememiş, güdümlü bir edebiyat olmuştur. Sözlü ve yazılı biçimde gelişerek, oradaki Türklerin Türk kültür ve edebiyatına sahip çıkmaları nedeniyle günümüze kadar varlığını koruyabilmiştir.

Bulgaristan Türklerinin zengin bir edebiyata sahip olmasının katkısında Azerbaycan Türklerinin rolü bulunmaktadır. Yirminci yüzyılın ortalarına doğru başlayan bu ilişkiler bir nevi Stalin’in sayesinde başlamıştır. *Stalin’in Türklerin eğitim seviyesinin yükseltilmesi amacıyla Türkçe okullar açtırması sonrasında Azerbaycan’dan gönderdiği eğitimciler, edebiyatçılar, kültür çalışanları Bulgaristan Türklerinin bilim, kültür yolunda ışığı oldular.* (Rehimli, 2019:36)

Bu etkileşimin sonucunda Azerbaycan sanatçıların makaleleri ders kitaplarına geçmiştir. *“Tahir ve Zühre”, “Aşık Garib”, “Aslı ve Kerem”, “Koroğlu” gibi destanlar, M. Fuzuli’nin “Leyli ve Mecnun” eseri Sofya’da yayınlandı* (Rehimli, 2019:37).

Elbette duygu ve düşüncelerin, Türk dünyasındaki beraberliklerin edebiyata yansımalarının çok büyük önemi vardır. Fakat bir yandan bunu uygulamalı biçimde ortaya koymak da mühim bir meseledir. Yaşamı ve çalışmalarıyla ilgili hiç denecek kadar az bilgimiz olan, değerli bir bilim adamı Halid Seid’in (1888-1937) “Yeni Elifba Yollarında Eski Hatıra ve Duygularım” adlı yapıtı, abece görüşmelerinin kendi tanığı tarafından kaleme alınmış olması ve 1926’da Bakû’de düzenlenen I. Türkoloji Kurultayı’nda kabul edilmiş olan “Birleşik Türk Alfabesi” (Lâtin) ile basılan ilk yapıt olması bakımından son derece önemlidir. Halid Seid, bu kurultay’ da tüm Türklerin ortak yazınsal bir dil kullanmalarının mümkün olup olmadığının araştırılması gerektiğini anlattıktan sonra: Eğer doğrudan böyle bir şey mümkün olursa, niçin buna girişmeyelim? Batıda yazılan Türkçe bir yapıttan, doğuda olan Türklerin de yararlanmasına niye fırsat vermeyelim? Sorusunu ortaya koymuştur. Bulgaristan Türkleri elbette zengin bir edebiyata sahip olmasına rağmen zorlu yollardan geçmişlerdir. Bulgaristan Türkleri arasında Sosyalizmin gerçek yüzünü göstermesi ve azınlıklara yönelik baskıcı uygulamalarından sonrasında bu kez diktatör yönetimlerin baskısı altında kalan Türk azınlığının edebi ürünlerinde Bulgar algısı da değişime uğramıştır. Buna örnek olarak verilebilecek tepkiyi Mehmet Çavuş “Tuna” adlı şiirinde yansıtmıştır. Bulgaristan Türklerinin yaşadığı soy ve boy meselelerini şiirinde eleştirerek kendisinin her zaman Türk olduğunu ve öyle kalacağını kelimelerle ifade etmiştir.

Kuzey Makedonya’da Türk Edebiyatı. Makedonya’da Türk edebiyatı çeşitlilik bakımından daha çok üreten bir alan olarak karşımıza çıkar. Şiir, roman, hikaye, tiyatro gibi alanlarda eser üretilmiş; dergi, gazete gibi yayınlarda yerini almıştır. Bu çeşitliliğin sebebi geçmişte Balkan Savaşları’ndan dolayı yaşanan göç ve savaşın getirdiği sorunlardır. Edebiyata karşı neredeyse hevesli konumda olup edebiyatı yeniden canlandırmak için ellerinden geleni yapmışlardır. Halk edebiyatının ürünü olan türkü, mani çekme gibi alanlarda kendilerini geliştirmişlerdir. Osmanlı döneminde divan edebiyatında bir Âşık Çelebi, Mutasavvıf Muhammed Nur-ul Arabi ile Şeyh Sadedin Efendi, Yahya Kemal Beyatlı, Yaşar Nabi, Şefket Rado ile Makedonya doğumlu ya da kökenli daha yüzlerce Türk yazar ve sanatçılar vardır. Daha sonraki aşamalarda ise coğrafi özellikleri ile önemli bir yer edinen ve kültürel bağlamda bir merkez konumunda olan Balkanlar, Balkan Türk edebiyatına şair ve yazarlar kazandırma yolunda adımlarını atmaya başlamışlardır. Kuzey Makedonya Türk edebiyatında, 1965 yılında “Sesler” dergisinin yayımlanmasına kadar çocuk edebiyatı ön plandadır. Bu dönemde neredeyse bütün yazarların çocuk edebiyatına ait bir eseri bulunmaktadır. Makedonya Türk edebiyatının 1944-1991 yılları arasında edebiyat üzerine ürünleri bulunan bazı yazar ve şairlerini birçoğunun sanattan çok eğitim ve öğretimdeki ihtiyacı karşılamak maksadıyla şair ve yazarlığa başladığı görülmektedir.

Kuzey Makedonya, atalarımızın Osmanlı’nın sunmuş olduğu renkliliğinden, renksizliğe geçme veya haritaların karıştığı yeniden çizildiği bir bölge oldu. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti’nde yaşayan Türk unsuruna gelince Osmanlı-Türk kültürünün gerçek mirasçıları olan Makedonya Türkleri, milli benlikleri ile eğitimlerini, dilini edebiyatını kültürünü koruyup geliştirmekle yetinmeyerek, Kuzey Makedonya ile Türk Dünyası arasında her yanı ilişkilerin gelişmesinde adeta altın bir köprü rolünü oynamaktadır. K. Makedonya hâlen Türk dünyası ve edebiyatlarının batı kanadını temsil etmeye devam etmektedir. Orta Asya veya Türkistan bölgesinden Adriyatik denizine kadar “kıtalararası” diye nitelenebilecek geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk dünyasının birbirleriyle olan münasebetleri de, sayısız badirelere rağmen tarihin her döneminde farklı yoğunlukta devam etmiştir.

Fahri Ali (1995) “Zaman Gücüne İnanıyorum” adlı şiirinde şöyle der;

öze dönmenin varlığını
Tanrı dağlarında buldum
kar altı sığınmış
ama yüzü ak
güneş vardı
yakardı
yıkardı içimi
“atımı bağladım ben bir ormana”
orta asya’da
gözümü gördüm ben bu diyarda
orta asya’da
adım
kazak azeri uygur türkmen nogay tatar çuvaş özbek
adımız türk
hep yüreğimde
zaman gücüyle
zaman gücüne inanıyorum.

Şiirdeki “öze dönmenin varlığını/Tanrı dağlarında buldum” dizeleri aslında yıllar süren mecburi bir özden uzaklaşmanın da itirafı gibidir. “Atımı bağladım ben bir ormana” ifadeleriyle de “Ötüken”e gönderme yapılır. Şair bu hasretin tesiriyle Türk topluluklarının ismini “Kazak Azeri Uygur Türkmen Nogay Tatar Çuvaş Özbek” şeklinde tek tek sayarak bir dize oluşturma ihtiyacı duyar.

Bir dilin dünya dilleri arasındaki yeri ve değeri; dünya çapındaki yaygınlığı, diplomasi dili, uygarlık dili, geçer bölge dili, resmî dil, ulusal dil ve yazı dili olmasıyla ölçülür. Bu ölçütlerin yaygınlığı, eskiliği ve geçerliliği bir dilin diğer diller arasındaki yerini, konumunu, işlevselliğini ve değerini belirler. Türkçe çok eski tarihlerden beri yukarıda sayılan bütün özelliklere sahip bir dil olarak yaşayagelmıştır. Türkçenin sahip olduğu bu özelliklerin tümüne birden sahip olan dillerin sayısı oldukça azdır. Dolayısıyla Türkçe dünya çapında itibarlı, yaygın ve işlevselliği yüksek bir dildir.

Nusret Dişo Ülkü (1992) “Türkçem” adlı şiirinde şöyle der:

Bir ben varım,
Benimle birlikte Türkçem,
Türkçemle Birlikte bir ben varım.
Ne başında ne sonunda gelir uygar dillerin.
Azeri’den tut, Balkanlara çık,
O Türkçe benim, ben o Türkçenin.
Bir ulusum var,
Ulusumla birlikte Türkçem,
Türkçemle birlikte bir ulusum var.

Şairimiz Türkistan’dan Balkanlara Türkçenin birleştiriciliğini büyük bir coşku ile vurgulamaktadır. İşte şairin Türkçe konuşuyor olması gurur kaynağıdır. “Türkçe varsa, ben de varım”, “Türkçe benim kimliğimdir” diyen şair farklı coğrafyalarda yaşayan milletlerin ortak dillerini Türkçe olduğuna, onların bu güzel dili konuşmanın ortak noktaları olduğuna dikkat çeker.

Tanzimat döneminde dil ve tarih bilinci üzerinde büyük bir duyarlılık gösterenlerden biri olan Süleyman Paşa 1876’da “İlm-i Sarf-t Türki” başlıklı bir kitap yayımlayarak Türk diline verdiği değeri göstermiştir. Tanzimat döneminde, ayrıca dil üzerinde çalışan Ahmet Vefik Paşa’nın (1845-1936) 1876 yılında yayımladığı “Lehçe-i Osmani” adlı sözlüğü ile Türkçeye verdiği önemi de büyüktür. Ancak gerek yazıları gerek sözlüğü ile Türk dili üzerinde çalışan bir yazar Şemsettin Sami (1850-1904), o zamana kadar çıkan sözlüklere “Kamus-i Osmani” adı verilmişken “Kamus-i Türki” (1899-1900) adını kullanmıştır.

Daha sonra (1908) Selanik’te Türkçecilik hareketlerinin temeli atılarak “Türk Yurdu”, “Genç Kalemler” gibi kimi dergiler yayımlanmıştır. 1911’de Ömer Seyfettin’in önderliğinde sesini duyuran “Genç Kalemler” hareketi, Türk dilindeki yayınlarında şu ilkeyi temel alıyordu: “Dilde ve Edebiyatta milli benliğe dönüş”. Ziya Gökalp (1876-1924) da 1909’dan sonra “Genç Kalemler”e katılmış, Ömer Seyfettin ve Ali Canip’le iş birliği yapmış ve “Dilde Türkçülük” üstüne çalışmaya başladıktan sonra bu tür etkinliğini genişletmiş ve “Türkçülüğün Esasları” (1923) kitabında Türk dili özleştirilmesinin ilkelerini ortaya atmaya çalışmıştır. Türk dilinde esas güçlü değişim, ancak Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk’ün girişimiyle, 1928 yılında gerçekleştirilen Harf Devrimi ile olmuştur. Türk ulusunun okuma yazmayı daha kolay öğrenmesini sağlamayı önceleyerek yapılan Harf Devriminin ardından 26 Eylül 1932 tarihinde ilk Türk dil Kurultayı toplanmış, böylece yazı devrimini bütünleyen dil devriminin de başlatılmasıyla, Türk dilinin edebiyattan bilim ve kültüre pek çok alanda çağdaş kavramlarla tanışması sağlanmıştır.

Türk dili tarih boyunca özleştirilmesinden kısaca söz etmemizin nedeni, günümüzde pek çok ülkelerde farklı egemen kimlik, dil, din ve kültür altında yaşayan Türkler ile Türk devletlerinde yaşayan soydaşlar arasında bir yakınlık, bağlılık kurmak, Türkçeye Türk Dünyası yazı dili niteliğini kazandırmakla bir katkıda bulunmaktır. Bu amaca tamamiyle varmak için Türk Dünyası dil sorunlarının incelenme, araştırılma ve derlenmesi doğrultusunda çalışmalarını son dönemde hızlandırdığı görülmektedir. Türk Dünyası devletlerini birbirine en güzel yakınlaştıracak ve bağlayacak araç, gördüğümüz gibi tarih boyunca emekleri geçen Türk dilbilimcilerinin göstermiş oldukları çabalarıdır. Ulu Önder Atatürk, Türk dilinin, Türk Dünyasında son derece önemli bir rol oynayacağını çok önceden sezmiş gibi bu gereksinimi de şu sözleriyle belirtmiştir: "Kat'i olarak bilinmelidir ki, Türk milletinin millî dili ve millî benliği bütün hayatınca hâkim ve esas kalacaktır. Bu nedenle Türk dilinin her alanda incelenmesi, derlenmesi, genişletilmesi, yaygınlaştırılması başta gelen en büyük ulusal görevimizdir."

Kültür, sosyal miras ve gelenekler birliği, yaşam biçimi, idealler, değerler ve davranışlar, çevreye uyum, geniş anlamda eğitim, sosyal etkileşim ürünü, düşünüş, sembol sistemin yansıması olarak tanımlanmaktadır. Ancak kavram, kullanımı itibariyle, içinde yaşanan bölgenin değerleriyle benzemiş ve toplumlara özgü olma özelliğini de taşımaktadır. Kültür, İnsanların bilişsel yapılanmasıyla ilgili fikir verir; değerleri, inançları, algısı ve tutumları gibi yapılabilecek en yaygın tanımlamalardan biri “kültür, tarihsel olarak değişen ve gelişen ve sonraki nesille aktarılan bir yaşama biçimidir”.

Makedonya doğumlu ya da kökenli Türk eğitimciler, yazar ve sanatçılar, şairler Türk kültürüne, Türk düşüncesine, ses bayrağımız olan Türkçemize, Türk edebiyatına ve insanlığa eserleriyle ve yapmış oldukları çalışmalarıyla hizmet etmiş, yön vermiştir. Yazılar aslında Makedonya’da yaşayan Türk halkına yaşanılmışları, onların bir bakıma bakış açısidir. İlhami Emin de “Göktayın Rüyası” adlı şiirinde Altay dağlarından başka diyara uçan bir tayın tekrardan geri dönme hikayesini anlatmıştır. Geri dönerken kullanılan motif “anne özlemi” olarak yansıtılmıştır. Burada aslında anne bir metafordur, anlatılmak istenilen durum vatan sevdası, anavatan özlemi, memleket gibi derin duygular içeren konulardır.

Kosova’da Türk Edebiyatı. Kosova Türk edebiyatına bakıldığında diğer Balkan ülkelerine nazaran daha çok üretimsizlik karşımıza çıkmaktadır. Kosova’nın hem kültürel hem de ekonomik bakımdan geride kalması edebiyatın gelişmesine de engel olmuştur. Fakat daha sonradan Türk diline gösterilen önemle birlikte dergi, gazete, şiir alanlarında gelişmeler yaşanmıştır. Kuzey Makedonya ve Kosova Türk şiirinde Türk dünyasını konu alan eserlere rastlanmaktadır. İskender Muzbeg “Köşe” adlı şiirinde

...Hanımşah Türkçeyle vurulunca Memo’ya
Hora teper alınındaki tülbentinde her oya
Burada Tuna Seyhun’dur akar
Adriya dalgalanan bir başka Hazar.
Bu köşede yabangülü, mor menekşe dillenir
Bin bir yıllık dilim, törem birilerince ellenir
Çünkü karga denizde, balık göktedir...
...Buna rağmen destanlarım çocuklarca söylenir.

Bu şiirden anlaşılacağı üzere Türkçe mevzubahis olunca Balkanların ve Türk tarihinin simge nehri Tuna, Türkistan coğrafyasının temel unsurlarından Seyhun ile birleşir. Genellikle “Adriyatik’ten Çin’e kadar” ifadesiyle Türk dünyasının bir ucunu tasvir eden “Adriya”, da, Hazar ile birleştirir ve şair numu bir beraberlik veya bütünleyicilik ile sağladığını görebiliriz. .

Batı Trakya Türk Edebiyatı. Batı Trakya Türk edebiyatında ele alınan asıl tema ‘‘huzursuzluk’’ teması olmuştur. Bunun sebebi Türklere uygulanan dini, siyasi, etnik ve ekonomik baskıların sonucudur. Bununla birlikte ele alınan konular ayrılık, ölüm gibi temalardır. Şiirden sonra en çok işlenen tür hikaye olarak geçmektedir. Hikayelerde ise karşımıza göç ve toprak konuları çıkmaktadır. *Batı Trakyada yetişen şair ve yazarlar incelendiğinde onların Türklüğü ilk planda işledikleri, Batı Trakyalılığı ikinci planda ele aldıkları görülür* (Amet, 2019:24).

1923 ile 1960 yılları arası Batı Trakya’nın Osmanlı hakimiyetinden çıkıp Yunan yönetimine girdiği bir dönemdir. Bu dönemde yaşanan olaylar burada yaşayan Türkleri de derinden etkilemiştir. Yazılı bir edebiyatın oluşumu için erken olan bu dönemde, edebiyat faaliyetleri sözlü olarak devam etmiştir. 1980 ve sonrası Batı Trakya Türk edebiyatında büyük yeniliklerin olduğu bir dönemdir. Bir edebiyat ve sanat dergisi olan “Şafak” yayın hayatına bu dönemde başlamıştır. “Şafak Dergisi” ile birlikte edebiyat halkın içine kolayca girebilmeyi başarmıştır. Bu dönemde Batı Trakya’da yetişen şair ve yazarların eserleri Bulgaristan, Yugoslavya ve Azerbaycan gibi ülkelerde yayınlanmaya başlanmış böylelikle Batı Trakya Türk edebiyatının tanınmasının önü açılmıştır. Bu topraklarda doğmuş olan edebî kişilikler arasında divan şâirlerimizden Avni, Selanikli Mustafa, Aka Gündüz Kutbay, Nazım Hikmet ve halk edebiyatı sahasında Prof. Pertev Nail Boratav’ı örnek olarak gösterebiliriz. Şâir Alırıza Saraçoğlu kaleme aldığı “*Türkün*” şiirinde ise Türk olmanın nasıl asil bir duygu olduğunu dile getirmektedir. Şâir, Türk kimlikliklerini inkâr edenlere karşı Batı Trakya Türk Azınlığının nasıl hep bir ağızdan Türkün diye haykırmaya devam ettiğine şöyle vurgu yapmıştır:

“Bu azınlığın asildir insanı
Tümü taşır Türk kanı
Tümü Türktür Tanrı Dağı kadar...
Ne mutlu bize; Türkün biz
İnkâr edene, Türkün diye sesleniriz
Nabzımız Türkün diye atar...”

Şâir, ayrıca Batı Trakya’da bulunan Türk azınlığın Fatih Sultan Mehmet’in torunları olduklarını hatırlatarak Türklerin şanlı soylarına da gönderme yapmaktadır:

“Evlad-ı Fatihan’ız biz
Şanlı bir milletin ahfadıyız biz
Bizde soylu Ecdat kanı var...”

Batı Trakya Türklerinin imanlı birer Müslüman olduğunu da belirten şâir, bu halkın sinesinde iman, dilinde ve özünde Türklüğün vermiş olduğu gururla yaşadığını da dile getirir:

“Hira dağı kadar müslüman
Tanrı dağı kadar Türkün; temiz kan
Şükür! Sinemiz İman dolu Soydaşlar...
Göğsünü gere gere Türkün! deyin
Herkes hürdür din, dil ve milliyetinde! Bilin
Benliğinizi mertçe koruyun arkadaşlar...
Bizler ki: Türkçe konuşur
Türkçe okur
Türkçe yazarız...
Türk’e yaraşır şekilde yaşarız...”

Üzerinde durulması gereken bir diğer konu ise Balkan Türk edebiyatında Türk dünyasının önemi olacaktır. Bilindiği üzere milletler her zaman birbirlerinden etkilenmişlerdir. Bu etkilenme

kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz durumları ön plana çıkarmaktadır. Farklı yerlerde olsalar dahi birbirinden kopmama sonucu doğan ilişkiler edebiyata da yansımıştır. Balkanlar da halen Türk dünyası ve edebiyatlarının batı kanadını temsil etmeye devam etmektedir. Orta Asya veya Türkistan bölgesinden Adriyatik denizine kadar “kıtalararası” diye nitelenebilecek geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk dünyasının birbirleriyle olan münasebetleri de, sayısız badirelere rağmen tarihin her döneminde farklı yoğunlukta devam etmiştir.

Sonuç. Balkan Türklerinin şiirlerinde “Türkistan” ve “Türk dünyası” temaları sıklıkla işlenmiştir. Bu temalar, coğrafi, siyasi ve tarihî yakınlıklar nedeniyle önemli bir yer tutar. Son 70 yılda yapılan araştırmalar, bu temaların Balkan Türk şiirinde farklı yönleriyle ele alındığını ve Türkistan-Balkan ilişkilerinin günümüzde de büyüyerek devam ettiğini göstermektedir. Türk dünyasının ortak kültürel değerlerini korumak ve geleceğe taşımak, Türk milletinin ortak sorumluluğudur. Balkanlarda yaşayan Türklerin kültürü, ümumtürk kültürünü zenginleştirir ve kültürel mirasın korunması önemlidir. Türk şair ve edebiyatçıların eserleri, Türk kültürünün kılavuzu olarak işlev görür ve geçmişe, Osmanlı dönemine dair bilgiler sunar. Balkan Türk edebiyatı, Balkan coğrafyasındaki Türk dilinin bir yansımasıdır ve Osmanlı döneminden günümüze kadar gelişmiştir. Bu edebiyat, Balkan devletlerinin edebiyatlarından etkilenmiş ve zamanla kendine özgü bir yapıya kavuşmuştur. İlk dönem çeviriler, taklitten öteye gitmemiştir. Ancak zamanla Balkan Türk şiirinde özgün bir ses bulunmuş, şiirlerde türküler ve ağıtlar yer almıştır. Şairler, şiirlerinde ironik bir hava ve soyutlamaya yer vermişlerdir. Balkan Türk dili, genellikle kapalı kalmış ve gelişim göstermekte zorlanmıştır. Bu durum, Balkan Türk edebiyatının günümüz Türkçesinden ayrılmasına neden olmuştur. Dil, kendi coğrafyasından etkilenmeyi tercih etmiş ve bu da anlatım zorluklarına ve eserlerin okuyucunun yorumuna kapalı olmasına yol açmıştır.

Türk dünyasının Balkanlar için önemi, hem tarihsel derinlik hem de kültürel ve toplumsal bağlar açısından büyük bir değer taşır. Türk dili, Balkanlar'da yaşayan Türk toplulukları için kimliklerini ve kültürel bağlarını koruma aracı olmuştur. Balkan Türk edebiyatı, bu dilin ve kültürün canlı bir yansımasıdır. Türk dünyasının farklı bölgelerinden gelen edebi etkiler, Balkan Türk edebiyatını zenginleştirmiş ve bu edebiyatın Türk dünyası içindeki yerini pekiştirmiştir. Orta Asyanın Balkanlar için önemi, sadece geçmişe dayalı değildir. Günümüzde de bu bağlar, eğitim, kültürel, edebiyat ile canlı tutulmaktadır. Balkanlar'daki Türk toplulukları, Türk dünyasının bir parçası olarak kimliklerini koruma ve gelecek nesillere aktarma konusunda karardır. Balkan Türk Edebiyatında Orta Asya konusu, tarihsel bağlar, kimlik arayışı ve kültürel mirasın bir ifadesi olarak önemli bir yer tutar. Şairler, bu temayı hem geçmişle bir hesaplaşma hem de gelecek için bir rehber olarak işler. Orta Asya, Balkan Türk şiirinde bir kökene dönüş ve Türk dünyasıyla bütünleşmenin bir sembolü olarak güçlü bir şekilde varlık gösterir. Bu tema, hem geleneksel hem de modern şiirlerde işlenmeye devam eden zengin bir kaynaktır. Balkan Türk Edebiyatı, Orta Asya'dan gelen edebi ve kültürel unsurları barındırarak zenginleşmiş bir edebi geleneği temsil eder. Orta Asya'nın etkileri, bu edebiyatın şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, Orta Asya'nın edebi mirasını yansıtan önemli bir kaynak olan “Divânu Lugât-it Türk”, Balkan Türk Edebiyatı üzerindeki etkileri anlamak açısından önemli bir anahtar sağlar.

“Divânu Lügât-it Türk”, 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut tarafından kaleme alınmış olup, Orta Asya Türklerinin dilini, kültürünü ve toplumsal yapısını ayrıntılı bir şekilde sunar. Bu eser, sadece bir dil bilgisi ve sözlük olmanın ötesinde, Orta Asya'nın kültürel ve edebi değerlerini de yansıtır. Balkan Türk Edebiyatı'nda Orta Asya etkilerini izlemek için bu eserin sunduğu bilgiler oldukça kıymetlidir.

Balkan Türk Edebiyatı’nda Orta Asya etkilerini görmek, özellikle halk edebiyatı ve geleneksel şiirlerde belirginleşir. “Divânu Lügât-it Türk”te yer alan kelimeler, deyimler ve anlatım biçimleri, Balkanlar’daki Türk toplulukları tarafından benimsenmiş ve adapte edilmiştir. Eserdeki destanlar, masallar ve şiir biçimleri, Balkan Türk Edebiyatı’nda benzer temalarla karşılık bulur. Özellikle kahramanlık, aşk ve doğa gibi temalar, Orta Asya’dan Balkanlar’a geçerken yeni biçimlere bürünmüş ve yerel kültüre uyum sağlamıştır. “Dîvânu Lugât-it Türk”, Orta Asya’nın edebi mirasının Balkan Türk Edebiyatı’ndaki etkilerini anlamak için temel bir kaynak sağlar. Bu eser, iki bölge arasındaki kültürel ve edebi etkileşimi gözler önüne serer ve Balkan Türk Edebiyatı’nın Orta Asya’nın derin izlerini nasıl taşıdığını anlamamıza yardımcı olur. Orta Asya’nın zengin edebi gelenekleri, Balkanlar’da da devam etmiş, iki bölge arasındaki kültürel bağları güçlendirmiştir. Bu etkileşim, Balkan Türk Edebiyatı’nın zenginliğini ve çeşitliliğini artırarak, iki farklı coğrafya arasındaki derin kültürel bağlantıları ortaya koymuştur.

Iqtiboslar/Чочки/References/Kaynaklar:

1. Vedad Ahmet, Mehmet Fikri Şiir ve Hikayeler, Bursa, Yayınevi Belirtilmemiş, 2003
2. Abdülkadir Hayber, Makedonya ve Kosova Türklerinin Edebiyatı, Ankara: MEB, 2011
3. Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim Ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni Bildirileri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999
4. Hakan Baş, Unutulan Batı Trakya Türkleri, Umay Yayınları, İzmir 2005.
5. Hasan Mercan, Balkanlarda Çağdaş Türk Çocuk Edebiyatı Antolojisi, Ankara, Ümit Basımevi Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, 2002
6. İlhami, “Kimliğimiz Kültür Varlığımız.” Sesler Dergisi, 1995, sayı 294,33
7. İrfan Ünver Nasrattınoğlu, Özbekistan. Sesler, 1988, 316-317, s. 103-111.
8. Makedonya, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınlarından, 1993
9. Mehman Musaoğlu, Türkoloji’nin Çeşitli Sorunları Üzerine Makaleler İncelemeler, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002
10. Mehmet Çavuş, Bulgaristan Türklerinin Edebiyatı, Ankara, Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları, 3. cilt, 2. baskı, 1992, s. 574-585
11. Mustafa İsen, Varayım gideyim Urumeli’ne-Türk edebiyatının Balkan Boyutu. İstanbul: Kapı, 2009
12. Mustafa Özbacı, Yahya Kemal’in Duygu ve Düşünce Dünyası, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.
13. Müzeyyen, Bulgaristan Türk Edebiyatı, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2005, Cilt: 6 Sayı: 2
14. Nermin, Batı Trakya Türk Şairlerinin Duygu ve Düşünce Dünyası, 2019, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Edebiyatı Bilim Dalı
15. Rahmi Ali, Batı Trakya’da Türk Edebiyatına Gönül Verenler, Bengü Yayınları, Ankara 2015.
16. Terane Turan, Azerbaycan ve Balkan Türkleri Arasındaki Edebî İlişkiler, Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 2019, Cilt: 1 Sayı: 2
17. Yusuf, Atatürk Ve Makedonya’da Yaşayan Türkler Ve Azınlıklar, Çevrem Dergisi, 1991.
18. Yusuf Hamzaoglu, Balkan Türklüğü (Makedonya. Hırvatistan. Osmanlı Öncesi Balkan Müslümanlığı), C: I, Üsküp: Logos-A, 2010
- Zeynel Beksaç, Azerbaycan, Türk Dünyası Şiir Güldestesi (Metinler/Bildiriler/Seçmeler), Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği, 2009, s. 53.